

200 jaar koninklijke
onderscheidingen
in Nederland

Kees Bruin

Een hele eer

Inhoud

Voorwoord 5

Inleiding 6

- 1 Eer bewijzen in een nieuw koninkrijk 14
- 2 Vorstelijke betrokkenheid vanaf 1840 32
- 3 De Orde van Oranje-Nassau 56
- 4 Orde en zuiverheid 70
- 5 Dapperheid en heldendom 82
- 6 Het roer gaat om 92
- 7 De gedecoreerden, opvattingen en ervaringen 104

Slotbeschouwing 118

Woord van dank 123

Noten 124

Literatuur 126

Illustratieverantwoording 127

Mr. Joseph Luns, Nederlands diplomaat, minister en secretaris-generaal van de NAVO, samen met prins Claus, 15 april 1971. Luns gold als een kampioen-verzamelaar van onderscheidingen.

Gedecoreerden bij
de Lintjesregen 2012.

In de gemeente Vught.

v

In de gemeente Assen.

Hoofdstuk 1

‘ter aanvuuring van moed en dapperheid’

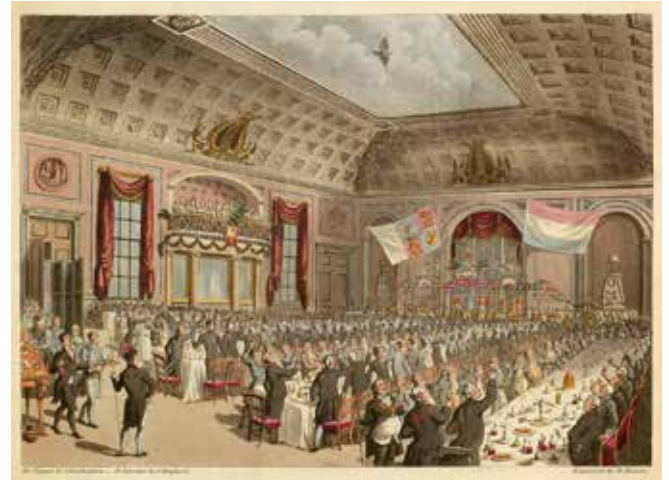
Eer bewijzen in een nieuw koninkrijk

Aanloop naar nieuwe orde

Waren de voorafgaande jaren al behoorlijk turbulent geweest, het jaar 1815 zou voor Europese landen opnieuw de nodige schokken brengen. Nadat Napoleon in oktober 1813 bij Leipzig was verslagen en de regering had neergelegd, hadden de oude machthebbers overal de teugels weer in handen genomen en zich ervoor ingespannen de overgang naar de nieuwe – of eigenlijk oude – verhoudingen zo soepel mogelijk te laten verlopen. Dat gebeurde ook in het voormalige Koninkrijk Holland, dat in 1810 ingelijfd was bij het Franse Keizerrijk. Voormalige regenten onder leiding van het fameuze driemanschap Van Hogendorp, Van der Duyn van Maasdam en Van Limburg Stirum, trokken de macht naar zich toe en organiseerden de terugkeer van de prins van Oranje, die de soevereiniteit over deze gewesten kreeg aangeboden.

Van Hogendorp had deze stappen tijdens de Franse bezetting grondig voorbereid.¹ Hij had nagedacht over de toekomstige staatsinrichting en alvast schetsen voor een nieuwe Grondwet gemaakt. Zijn verhouding met prins Willem Frederik, de nieuwe vorst, was niet direct hartelijk te noemen, maar dat gold voor meer hoge functionarissen en het was voor de prins geen reden voor afwijzing van zijn ideeën. Die behelsden onder meer het in het leven roepen van een ridderorde en een adelstand. Het Britse adelsysteem met zijn grote adelsorden was voor Van Hogendorp een inspiratiebron geweest. Als daarin verdienstelijke en vooral vermogende personen van niet-adellijke afkomst opgenomen konden worden, zouden dat in de nieuwe staat welkome instellingen zijn.

< Op zondagmorgen 21 november 1813 nam een driemanschap in naam van de prins van Oranje als tijdelijk bestuur de macht over van de Fransen. J.W. Pieneman schilderde de gebeurtenis ten huize van Van Hogendorp vijftien jaar later. Van Hogendorp zit in kamerjas aan de tafel in zijn woonkamer.

Banket in Londen ter viering van de bevrijding van Nederland in aanwezigheid van de erfprins van Oranje, 14 december 1813.

Ten tijde van de Republiek waren die orden vooral uitheemse instellingen geweest – de ‘Heren Hoogmogen- den’ zoals de bestuurders van het land toen genoemd werden, verleenden wel eerbewijzen (‘presenten van Staat’) maar geen adel of orden.

Onder koning Lodewijk Napoleon was dat veranderd.² In zijn Koninkrijk Holland gebeurde zowel het een als het ander: hij verhief als monarch personen in de adelstand en stelde in 1806 twee ridderorden in – tot ergernis van zijn keizerlijke broer, die van dit profileren helemaal niet gediend was (‘U gaat veel te snel en ondoordacht. (...) Ik heb u geschreven niets te doen; u vraagt mij om advies maar volgt het niet op; dit leidt ertoe dat u belachelijke dingen doet.’³). De koning maakte vervolgens van twee orden één: de Koninklijke Orde van de Unie, die maar een paar jaar functioneerde en na inlijving bij het Keizerrijk Orde van de Reünie ging heten. De voorheen geridderden mochten hun lint blijven dragen en overstappen naar de Reünie. Wat een flink aantal ridders ook inderdaad deed.

Orde van Oranje-Nassau

1

ridder grootkruis
sjerp

ridder grootkruis
draaginsigne dame / heer

ridder grootkruis militair
sjerp

ridder grootkruis
borstster

ridder grootkruis militair
borstster

2

grootofficier militair
halslint heer

grootofficier
halslint heer / dame

grootofficier
draaginsigne dame / heer

grootofficier
borstster

3

commandeur militair
halslint

commandeur
halslint

commandeur
draaginsigne dame / heer

4

officier militair
lint heer

officier
lint dame / heer

officier
draaginsigne dame/ heer

5

ridder militair
lint heer

ridder
lint heer / dame

ridder
draaginsigne dame / heer

6

lid militair
lint heer

lid
lint heer / dame

lid
draaginsigne dame / heer

Hoofdstuk 3

*‘men neme
de menschen
gelijk ze zijn’*

De Orde van Oranje-Nassau

Staatsritueel, snuifdozen en ridderkruizen

Belangrijke gebeurtenissen van staat gaan gepaard met ritueel. De opening van het nieuwe parlementaire jaar vergt een rit met de Gouden Koets, de ontvangst van een staatshoofd het spelen van volksliederen, het leggen van kransen op 4 mei. Het verlenen van onderscheidingen maakt deel uit van dit staatsritueel. Onze lintjesregen is van oudsher verbonden met de verjaardag of de inhuldiging van het staatshoofd. Maar ook geboortes, huwelijken en sterfgevallen bij regerende vorstenhuizen waren (en zijn soms nog) gelegenheden waarbij gedecoreerd werd – soms met hoofdpijn bij de functionarissen die met de uitvoering belast waren. Dat was zeker het geval bij de begrafenis van koning Willem III in 1890.¹ Het protocol vereiste dat de aanwezige hoge gasten, met hun gevolg, een decoratie ontvingen. Maar welke moest dat zijn? De exclusieve Orde van de Nederlandse Leeuw, kon dat wel? Overwogen werd aan de leden van sommige delegaties een snuifdoos met miniatuurportret of monogram van de overleden vorst te geven. De kosten daarvoor konden wel zo'n achttienhonderd toenmalige guldens per stuk belopen, dus daarvan werd afgezien. Het werden allemaal ridderkruizen Nederlandse Leeuw. Maar doordat er veel extra grootkruizen en commandeurskruizen besteld moesten worden, liepen ook nu de kosten fors op. Het leidde tot een verhoging van de begroting voor aankoop van decoraties met f 4.760, wat in zowel de Tweede als Eerste Kamer vragen oproep. Wie hadden dan die kruizen gekregen? Was dat nodig geweest? In het vervolg zag men liever meer terughoudendheid, wilde de Nederlandse Leeuw zijn waarde houden. Dat de Leeuw beschermd moest worden was geen twistpunt.

Deze kwestie leidde in het jaar dat volgde tot meer discussie in het parlement, want het was duidelijk dat met 's konings overlijden een probleem was ontstaan

bij het staatsgereedschap van de ridderorden. Door het beëindigen van de personele unie met Luxemburg was de Orde van de Eikenkroon niet langer beschikbaar en die leemte moest worden opgevuld. Bij staatsbezoeken of het sluiten van verdragen moest nu eenmaal gedecoreerd worden en nu was eigenlijk alleen de Orde van de Nederlandse Leeuw daarvoor beschikbaar, die maar drie ridderlijke graden had (grootkruis, commandeur en ridder) terwijl andere buitenlandse orden meestal meer graden hadden (grootofficier, officier). Hierdoor ontstonden ongelijkheden die onwenselijk waren. Wat gaf je bijvoorbeeld aan lagereplaatste leden van het gevolg van een monarch die op bezoek kwam?² Zijn vleugeladjudanten zouden een ridderkruis Leeuw krijgen. Die zouden onaangenaam verrast zijn als lageren in rang hetzelfde kruis ontvingen. Daarvoor bestond begrip – zoals bleek bij het bezoek van het Duitse keizerlijk paar in 1891. 'Thans moet vaak een grootkruis of een commandeurskruis worden verleend, omdat men niet met een ridderkruis kan volstaan', aldus een rapporteur in de Eerste Kamer.³ De discussie zou uiteindelijk leiden tot instelling van onze derde staatsorde, de Orde van Oranje-Nassau, die in 1892 bij wet van kracht werd.

De naam Orde van Oranje-Nassau klonk heel vertrouwd en was een blijk van afhankelijkheid aan het vorstenhuis. Het kabinet was er echter niet helemaal zeker van of de jonge Wilhelmina na uitsterven van de Oranje-Nassau's in mannelijke lijn de titel prinses van Oranje-Nassau wel kon voeren. De minister van Binnenlandse Zaken liet twee deskundigen raadplegen. Het kon.

In het traject hier naartoe kwam ook de mogelijkheid ter sprake van een nieuwe huisorde. Als het er om ging meer buitenlanders te kunnen decoreren was dit een aantrekkelijke oplossing, vonden sommige Tweede Kamerleden. Maar dit idee werd al snel losgelaten vanwege grondwettelijke bezwaren: een nieuwe staatsorde moest bij wet worden ingesteld en dat was bij een huisorde niet het geval. De parlementariërs wilden toch greep houden op een nieuw regeerinstrument.

Bevordering van
handelsbetrekkingen:
Eva Perón ontvangt in
1951 het grootkruis van
de Orde van Oranje-
Nassau uit handen van
Prins Bernhard.

Vragen rond de nieuwe orde

Maar wat nu precies de bedoeling was van dit nieuwe instrument was van meet af aan niet kristalhelder.⁴ Was het nu een orde om vooral buitenlanders mee te decoreren? Nederlanders met verdiensten ‘van minderen aard’? Allebei? Kwam die orde nu lager dan de Nederlandse Leeuw te staan of toch op gelijke hoogte? Dat waren vragen die bij de voorbereiding van de nieuwe wet en ook daarna uitvoerig werden besproken en waarop geen al te duidelijke antwoorden kwamen. Het voorstel voor de nieuwe orde raketde een discussie op die tijdens het leven van Willem III, in de jaren tachtig, ook al gevoerd was. De regering was toen met plannen gekomen om ruimere toekenning van de Leeuw mogelijk te maken door de twee eerder genoemde graden, van officier en grootofficier, aan de bestaande drie toe te voegen.⁵ Hierdoor zou beter aangesloten kunnen worden op hoe elders in Europa gedecoreerd werd, zoals bij internationale handelstoonstellingen waar ondernemers uit de verschillende landen met hun nieuwe producten voor de dag kwamen. Maar het parlement stemde vervolgens een wetsvoorstel met die inhoud af. Kamerleden hadden hun bedenkingen tegen ‘tentoonstellingsridders’ die maar al te vaak ambtenaren met Haagse banden waren en geen ondernemers.⁶ Ze waren er principieel op tegen om de exclusiviteit van de Orde van de Nederlandse Leeuw aan te tasten. Ook bij de instelling van een nieuwe orde moest haar bijzondere status in stand blijven.

Bij die nieuwe orde ging het om verdiensten van Nederlanders en buitenlanders die een ruimer bereik hadden dan alleen het staatsbelang. Dat werd tot uitdrukking gebracht door het toevoegen van het woordje ‘maatschappij’ bij de omschrijving van de doelstelling in de instellingswet van de orde: ‘streckende tot vereerende onderscheiding van Nederlanders of vreemdelingen, die zich jegens Ons en den Staat of jegens de Maatschappij op bijzondere wijze hebben verdienstelijk gemaakt.’ Duidelijk was dat met de onderscheiding meer mensen beloond konden worden. Dat betekende: minder exclusief, dus een lagere status, maar dat wilde de regering niet bevestigen. De orde zou naast en niet onder de Nederlandse Leeuw komen te staan. Als dat laatste de bedoeling was zou de naam van ‘ons aloud en roemruchtig Vorstenhuis Oranje-

Nassau’ er niet aan verleend kunnen worden, dat zou niet passend zijn.

‘Reciprociteit’ was een zwaarwegend argument bij de stichting van de nieuwe orde en daarmee werd gedoeld op de noodzaak beleefdheden in het internationale verkeer op gelijk niveau te kunnen beantwoorden. Er was in de negentiende eeuw het een en ander veranderd in de diplomatieke gebruiken: was het aan het begin van die eeuw nog normaal geweest bij missies in den vreemde geschenken als gouden snuifdozen, doekspelden en ringen, met of zonder diamanten te geven en geldelijke beloningen na het succesvol afsluiten, in de loop van de eeuw waren ridderorden daarvoor in de plaats gekomen. Ze waren, zoals de Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp voor de nieuwe orde in 1891 stelde, ‘als het ware eene internationale munt geworden om zekere diensten te beloonen’.⁷ Met deze munt moest gepast betaald kunnen worden, dat wil zeggen niet teveel en niet te weinig, daarvoor waren gradaties nodig. Ook in andere landen werd daarmee op ruimere schaal beloond. Nederland moest mee.

Het argument ‘we moeten wel’ zou later nog vaak vernomen worden, bijvoorbeeld ter verklaring van nieuwe budgetoverschrijdingen. Kamerleden, vooral die van socialistische huize, gingen daar niet altijd in mee, en toen de twintigste eeuw begon steeds minder. Toen in 1904 een minister opnieuw een beroep deed op de onvermijdelijkheid van lintjes voor buitenlanders wilden drie leden van de Tweede Kamer weten hoe dat dan zat met landen als Zwitserland of de Verenigde Staten.⁸ Die kenden geen ridderorden, ging het daar zoveel slechter? Er kwam geen antwoord. In 1910 stelden de socialisten, nu bij monde van hun voorman P.J. Troelstra, opnieuw vragen over de toename van decoratieverleningen en de kosten die dat meebracht. Volgens minister Kolkman had die toename te maken gehad met staatsbezoek, een internationale conferentie en de geboorte van prinses Juliana. ‘Daar is niets aan te doen, dit zijn beleefdheden, die zeer dikwijls zeer productief zijn, omdat zij wederkerig stemmen tot een zekere beleefdheid.’⁹ Met dit standpunt was – en bleef – een meerderheid het eens, ook al bleef de exacte inhoud van deze productiviteit onbenoemd.

Maria Bilders-van Bosse (1837-1900), de eerste vrouw die werd voorgedragen als ridder in de Orde van Oranje-Nassau, maar het niet werd.

> Freule Jeltje de Bosch Kemper (1836-1916), geridderde voorvechtster van vrouwenrechten.

v Wilhelmina en Juliana bezoeken het overstroomde IJsselgebied in 1920.

Uiteenlopende ontvangers

Wat voor Nederlanders konden nu een lintje krijgen die voorheen niet in aanmerking kwamen? In de parlementaire behandeling van de instellingswet was daarover uitvoerig van gedachten gewisseld: was het nu soms de bedoeling om hoofdonderwijzers aan een ridderorde te helpen? Als het al zover gekomen was, was het wel dringend nodig om een orde ‘van mindere kwaliteit’ in te stellen, merkte de conservatieve liberaal Goeman Borgesius op.¹⁵ Waren het dan de ambtenaren? Maar die kregen al volop onderscheidingen, zeker als ze in Den Haag woonden. De *Staatsalmanak* leert: hoe dichter bij het centrum hoe verdienstelijker. ‘De verdienstelijkheid van een Hagenaar staat tot die van een Maastrichtenaar of een Groninger als 20 staat tot één’, aldus dezelfde criticus.¹⁶ Meer vrouwen? Ook al waren niet alle parlementariërs daar voorstander van, de meesten stonden net als de regering positief tegenover die mogelijkheid. Over de beroepsachtergrond van de mensen die in de eerste decennia van haar bestaan in de Orde van Oranje-Nassau opgenomen zijn, is wel iets bekend. Naast ambtenaren, onderwijzers en personen uit het bedrijfsleven (waarbij nog lang werd tegengeworpen dat zij vooral het eigen belang dienden en niet dat van de maatschappij) waren de gedecoreerden kunstenaars, filantropen, artsen, verloskundigen en geestelijken (zorg voor de mens). De meeste van deze categorieën kwamen ook al voor de Nederlandse Leeuw in aanmerking, maar met de Oranje-Nassau kon nu beter ‘op maat’ onderscheiden worden. Zelfs militairen vormden een decorabele categorie bij de nieuwe civiele orde. Voor hen was naar het voorbeeld van de Belgische Leopoldsorde een aparte afdeling gecreëerd, met een apart ordeteken ook: de Oranje-Nassau ‘met de zwaarden’, twee gekruiste zwaarden in plaats van een gevlochten krans van laurierbladeren. In het parlement waren er wel wat bedenkingen geweest: om wat voor verdiensten ging het dan, puur militair of niet? Helemaal helder werd dat niet, maar de regering drukte door.

Verdienstelijke vrouwen

Vrouwen die gedecoreerd konden worden – dat was iets nieuws binnen het ordestelsel. Onder de eerste drie

Minister-president Colijn (1869-1944), bedenker van een puntensysteem voor het onderscheiden, met echtgenote en Commissaris der Koningin Van Karnebeek bij de begrafenis van prins Hendrik in 1934.

Oranjevorsten waren lintjes uitsluitend voor mannen bestemd. Dat veranderde tijdens het bewind van regentes Emma, zij het met veel aarzeling. Toen de vooruitstrevende minister Sam van Houten, voor het eerst een vrouw voor een onderscheiding voordroeg, de kunstschilderes M.Ph. Bilders-van Bosse, wilde Emma daar niet aan, ook al ging het om een dochter van een minister.¹⁷ Als er dan toch een vrouw geridderd moest dan liever iemand op het gebied van opvoeding, armen- of ziekenzorg of liefdadigheid – de meer traditionele vrouwelijke sectoren. Het werd in 1895 de moeder-overste van het Gesticht van Liefde te Zwolle, W.A.G.H. van Sonsbeeck, die deze eer te beurt viel. Ze werd ridder in de Orde van Oranje-Nassau en daarmee de eerste vrouw in een Nederlandse staatsorde. Hoeveel twijfels de regentes ook had bij volgende voordrachten voor vrouwen (niet te extreem? niet te vijandig tegenover godsdienst?), voor de verdiensten van

Colofon

Uitgave

- WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
in samenwerking met
- Kancelarij der Nederlandse Orden
info@kancelarij.nl
www.lintjes.nl

Tekst

- Kees Bruin

Beeldredactie

- Ingrid D. Jacobs

Vormgeving

- DeLeeuwOntwerper(s), Den Haag

© 2015

- WBOOKS/Kancelarij der Nederlandse Orden/Kees Bruin

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam. © c/o Pictoright Amsterdam 2015.

ISBN

- 978 94 625 8112 8

NUR

- 680

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt dankzij een bijdrage van de Koninklijke Vereniging van Leden der Nederlandse Ridderorden.

Dank-u-wel

Lintjes, zei oud-premier Lubbers, zeggen iets over hart en ziel van de natie. Ze symboliseren datgene waarvoor we als land staan en waar we trots op zijn. Soms weggezet als franje van Oranje, blijven lintjes een gewaardeerde rol binnen de samenleving vervullen: dank-u-wel zeggen tegen verdienstelijke burgers.

Dit boek gaat over koninklijke onderscheidingen in Nederland in de afgelopen tweehonderd jaar. De drie bekende staatsorden, de Militaire Willems-Orde, de orde van de Nederlandse Leeuw en de orde van Oranje-Nassau worden gevolgd vanaf hun stichting in de negentiende eeuw.

Niet alleen de gevers komen aan bod. Ook de ontvangers van lintjes worden in dit boek aan het woord gelaten. Hun ervaringen en opvattingen geven een boeiend en ontroerend beeld van wat het betekent om onderscheiden te zijn. Voor verreweg de meesten is dat: een hele eer.

Kees Bruin promoveerde in 1989 op de geschiedenis van het Nederlandse decoratiestelsel. Hij publiceerde ook over Amsterdamse oude en nieuwe elites, het Nederlandse adelsbeleid, multicultureel samenleven in een Utrechtse volksbuurt en Rembrandtverering in de twintigste eeuw.

isbn 978-94-625-8112-8

WWW.WBOOKS.COM